

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ МЕЖДУ СЪЩЕСТВУВАНЕ И ПРИТЕЖАНИЕ В ГЛАГОЛНАТА ЛЕКСИКА НА БЪЛГАРСКИЯ, ЧЕШКИЯ И РУСКИЯ ЕЗИК

Маргарита Младенова

Софийски университет "Св. Климент Охридски"

The paper presents a semantic approach to the possessive verbs in Bulgarian, Czech and Russian from the point of view of lexical-semantic-field theory. Four groups of usages of this kind of verbs in real texts are established in the three languages. They are systematically used not only in the possessive field but also in the existential field, as auxiliaries and in set phrases. Component analysis to the semantic of these verbs is applied.

Keywords: possessive verbs, existence, semantics, field theory, Slavic languages

Статията представя семантичен подход към притежателните глаголи в български, чешки и руски от гледна точка на теорията на лексикално-семантичното поле. Установяват се четири групи спрямо употребата на тези глаголи в реални текстове. Те са систематично употребявани не само в притежателното поле, но също и в екзистенциалното, като спомагателни глаголи, а също и във фиксирани фрази. Прилага се компонентен анализ на семантиката на глаголите.

Ключови думи: притежателни глаголи, съществуване, семантика, теория на полето, славянски езици

В граматичната система на българския език глаголът заема особено важно място. Още А. Теодоров-Балан го нарича „слонът на българската граматика“. „Слонските размери“ на тази част на речта се изразяват както в огромното разнообразие от морфологични форми, така и в ключовата му роля за синтактичната структура на изречението. Неслучайно глаголната проблематика е в центъра на вниманието и на голяма част от българските граматисти, както в синхронен, така и в диахронен план. По-слабо изразен е интересът към чисто семантичната страна на глагола и нейната роля за създаването на съответните ѝ синтактични структури. Особено в съпоставителен план и с оглед на историята на езиците може да се каже, че тази проблематика е много слабо разработена. Интересът ми към нея бе продиктуван не само от състоянието в съвременния български език с неговата „висока глаголна температура“, но и от съществените разминавания между етимологично сродни глаголи в близкородствени езици, каквито са славянските. Те се открояват особено ярко в лексикографската практика, където срещу една глаголна лексема от единия език стоят по 10–15, до 20 и

повече значения при най-старинните и широко разпространени глаголи, които сме свикнали да наричаме многозначни.

Изходна база на моята работа, както и при мнозина други изследователи, беше изразяването на съществуване с помощта на глагола *имам* в българския език и разминаванията, които то извиква на преден план в съпоставка с чешкия и руския език. Това наложи да се тръгне от широка ексцерпция на езиков материал от трите езика, за да се определят семантичните сфери, в които той се проявява. Първоначалните наблюдения над този глагол в българския език показаха, че значенията му могат да се групират в общи линии в 4 типа употреби, които се проявяват и в другите два езика в различна степен и с модификации (Mladenova 2008). На първо място сред тях е притежателното (посесивно) значение, което недвусмислено изпъква като основно не само при интуитивното разбиране на глагола б. *имам*, ч. *mít*, р. *иметь* (*у меня/тебя/него/нее/нас/вас/них (есть)/был/ будет...*) извън контекст, но и в количествено отношение, като преобладаване на посесивните употреби в анализирания конкретен материал, ексцерпиран от контекст.

На второ място се откроява вече споменатото екзистенциално значение, което за български е системно и съпроводено и от формално ограничение до 3л. ед.ч. на глагола (*има*). Редица автори разглеждат тази форма като самостоятелен глагол, но тук отдаваме предпочитание на понятието и термина лексико-семантичен вариант (ЛСВ). Всеки ЛСВ на един глагол участва само в едно семантично поле, различно от тези на останалите ЛСВ. За чешкия език например беше установено, че също се наблюдават екзистенциални употреби на глагола ч. *mít*, но те не съвпадат с българските не само функционално, но и формално – те запазват цялата глаголна парадигма, без ограничение само до 3л. ед.ч.

Като трета, също така добре обособена група, се отделят граматични и модални употреби, между които в исторически план се наблюдава известна степен на общност. Тя засяга българския и чешкия език, в които глаголът б. *има*, ч. *mít* е в състояние да образува двучленни предикати, където е носител на глаголните категории (б. *има да се хвали* с подвизите си, ч. *to se má dělat takhle*). За руския език у-конструкцията има много широко разпространение и може да изразява цяла редица значения (р. *у нее новая юбка* – посесивно, но *у него руки дрожат* – характеристика, *у нас новый дом строится* – локативно, *врач был у пациента всю ночь* – локативно), далеч не само посесивни и не само екзистенциални, като между посесивните и екзистенциалните се наблюдава

широка преходна зона. Това мотивира разглеждането на тази конструкция като средство за недиференцирано изразяване на притежание и съществуване.

Въпреки отделянето на трите големи групи употреби на ядрения посесивен глагол остава и значителна група, която не може да се класифицира под изброените 3 типа. Глаголите в нея проявяват специфична традиционна съчетаемост с различни видове именни групи, при които може да се наблюдава най-разнообразна степен на граматична и семантична аномалност сходна с фразеологичната, невинаги свързана с трансформации в значението на отделните съставлящи или силно изразена идиоматичност (ч. *mám za to, že...* ‘убеден съм, че...’) с минимални възможности за вариране. Оказа се, че при по-широко схващане за фразеологичната единица, ако не се търси задължително присъствие на експресивност или семантични трансформации на значенията на съставлящите думи, тези значения могат да бъдат определени като фразеологични, или в по-слаба степен фразеологизирани. Те често почиват върху установени в езика стереотипни метафори, чиято метафорична експресивност е избледняла и те са се превърнали просто във възпроизводими речеви стереотипи, които можем да разглеждаме като фразеологизирани само въз основа на тази възпроизводимост (напр. б. *взема думата – дам думата – имам думата*, ч. *převzít slovo – dát slovo – mít slovo*, р. *взять слово – дать слово – иметь слово*).

Успоредно с това обаче някои от изброените 4 типа употреби имат паралели и при други глаголи, които можем също да разглеждаме като притежателни, макар и не в такава абсолютна степен, както *имам*. Така възникна идеята да се направи по-пълно проучване на глаголи, чийто брой да се определи в процеса на анализа, въз основа на това, че имат отношение към притежанието и същевременно в по-голяма или по-малка степен се проявяват и в някой от другите 3 типа употреби. Това наложи да се проучат първо посесивните глаголи с техните вътрешни взаимоотношения в синтагматичен и парадигматичен план. Остана обаче открит въпросът за екзистенциалното значение, на което по-съществено внимание обръща Е. Бенвенист, разглеждайки индоевропейските глаголи от типа **esse* и **habere* в контекста на употребите им при изразяването на притежание (Benvenist 1974).

Изследването на екзистенциалното значение има продължителна традиция в руското езикознание, където е много широко застъпено (срв. Arutyunova, Shiryaev 1983 и посочената там литература). Разглеждането на взаимоотношенията между притежание и съществуване (р. *обладание* и *бытие*) тук особено се усложнява от формалните сходства – употребата на глагола *быть* за изразяване и на двете значения, като

посесивното е маркирано от съчетанието на глагола с *у*-конструкция (*у меня/тебя/него/нее/нас/вас/них (есть)/был/будет...*), без това да изключва употребата на глагола *иметь* с посесивно значение в руския език. Същевременно *у*-конструкцията има много широко приложение в съчетания с най-разнообразни глаголи, включително и такива, които нямат нищо общо нито с посесивното, нито с екзистенциалното семантично поле.

1. Структуриране на семантиката при посесивните глаголи

За проучване и прецизиране на разпределението на глаголите в рамките и на двете семантични полета беше използван на първо място компонентен анализ, който позволява вътрешно да се структурира семантиката на всеки от тях и по този начин да се установят специфичните зони в рамките на даденото семантично поле. Бяха анализирани съставящите на семемата за всеки от глаголите – техният брой и характерът на всяка от тях за всеки отделен глагол при посесивния лексико-семантичен вариант. По този начин беше установено, че семантичното поле на притежанието и в трите разглеждани езика съдържа 4 зони – ядро, близка до ядрото зона, отдалечена от ядрото зона и периферни и гранични глаголи. Ядрото от своя страна се дели на 2 части – абсолютно ядро, съдържащо глаголи само с една сема (водеща за полето) в семемата, и разширено ядро, включващо глаголи, чиято сема се състои от две съставлящи семи: в случая със семантичното поле на притежанието това са посесивна и каузативна сема. Важното значение на каузативната сема в семантичното поле на притежанието се определя от самия характер на посесивността като отношение между две същности, едната от които е собственик (посесор, от лат. *possessor*), а другата – притежавано (посесум, от лат. *possessum*). По този начин каузативната сема характеризира прехода на посесума от един посесор към друг (*дам, взема*) и става причина за пораждање на тривалентни синтактични структури, в които деятелят за различните глаголи може да бъде както един от двамата посесори, така и посесумът.

Установено беше и че в рамките на ядрото и в трите езика възникват синоними, които са хронологически по-нови от основните ядрени глаголи (*б. имам – притежавам, разполагам с, ч. mít – vlastnit, disponovat, р. у меня/тебя/него/нее/нас/вас/них (есть)/был/будет... – иметь, располагать*) и трябва да се разглеждат като специализирани в сравнение с първообразните, макар че и при тях не са напълно изключени възможностите за възникване на омонимия. Любопитно е, че между трите езика наблюдаваме пълно съответствие в употребите на специализираните глаголи,

докато при тези от абсолютното ядро това не е така. Явно причината за това състояние в семантиката трябва да се търси в много ранното възникване и продължителния период на семантични трансформации, през които са преминали старинните коренни глаголи, докато специализираните им синоними са оформени в по-ново време и носят сходни специализирани черти. Нещо повече, докато б. *имам* и ч. *mít* играят ролята на абсолютно ядро на полето, за р. *иметь* може да се каже, че поема функцията на специализирания синоним към у-конструкция + *быть* като абсолютно ядро. Това се потвърждава от обстоятелството, че семантичното дефиниране на други глаголи от посесивното семантично поле се извършва чрез него (срв. Апресян 1962: 9–10), т.е. той е еднозначното специализирано средство за изразяване на притежание.

Що се отнася до цялостната структура, оказва се, че в рамките на близката до ядрото зона на посесивното семантично поле са разположени и две самостоятелни микрополета – на глаголите за търговски операции и на глаголите за посегателство върху чужда собственост. Тяхното съществуване се доказва от присъствието на специфична трета сема за всяко от тях. При микрополето за търговски операции това е семата ‘в замяна на някакви ценности’ (б. *купя, продам, търгувам, плащам*, ч. *koupit, prodat, obchodovat, platit*, р. *купить, продать, торговать, платить* и т.н.), а при микрополето за посегателство върху чужда собственост тази функция изпълнява семата ‘против волята на първия посесор’ (б. *крада, ограбя, плячкосам*, ч. *krást, uloupit, plundrovat*, р. *красть, обокрасть, забрать* и т.н.). Честите етимологични съвпадения в ядрата на микрополетата между трите езика говорят за ранно обособяване на тези значения в рамките на посесивното семантично поле. С разширяване на ексцерпцията може да се очаква и по-отчетлива проява на трето микрополе – за властови отношения – въз основа на семата ‘управление’ (отново в зоната близка до ядрото – б. *владяя, управлявам*, ч. *vládnout, řídit*, р. *овладеть, управлять*), но поради спецификата на ексцерпираните досега текстове все още то не се наблюдава в необходимата пълнота за всички анализирани синхронни срезове от трите езика (Mladenova 2018). От ексцерпираните досега текстове то се откроява най-ярко в старочешката хроника на т. нар. Далимил, където може да се говори за оформено микрополе, докато при останалите текстове има само неколкократно появи на малък брой глаголи.

Като критерий за отдалечаването на посесивния ЛСВ на даден глагол от ядрото на семантичното поле на притежанието се разглежда увеличаването на броя на семите в рамките на семемата на всеки от тях, което все повече развива доминиращото

положение на посесивната сема. Така в абсолютното ядро остават глаголите, чиято семема се състои само от една съставляща сема (б. *имам, притежавам, разполагам* с, ч. *mít, vlastnit, disponovat*, р. у *меня/тебя/него/нее /нас/вас/них (есть)/был/будет...*, *иметь, располагать*), в разширеното ядро – с две съставлящи семи (б. *дам, давам, взема, вземам*, ч. *dát, dávat, vzít, brát*, р. *дать, давать, взять, брать*), в зоната близка до ядрото – с 3 или 4 семи, в отдалечената от ядрото – с 4, 5 или повече семи.

Периферните и граничните глаголи за посесивното семантично поле в много случаи принадлежат към други семантични полета, но в част от дискурсите си употреби могат да изразяват и притежание. Това означава, че при всеки от глаголите е приложен и дискурсен анализ, отчитащ по-широките взаимодействия в контекст, където семантиката на всеки от тях може да бъде видоизменена от прагматичните условия в речта. Може да се обобщи, че периферията на семантичните полета е зоната на най-активно взаимодействие помежду им, и то за голям брой семантични полета (напр. на глаголите за движение, за положение в пространството, на модалните глаголи и особено на екзистенциалните глаголи). При тях въз основа на дискурсите условия възниква изразяване и на посесивна сема, която понякога дори заема водеща позиция в семемата. В резултат на това отделни глаголи от други семантични полета се придвижват към повътрешните зони на посесивното поле (напр. б. *донеса, обещава*, ч. *přinést, slíbit*, р. *принести, обещать*).

2. Структура на екзистенциалното семантично поле

Изследването на вътрешната структура на екзистенциалното семантично поле за българския език е започнато в една студия на Калина Иванова (1978), където са открити няколко големи групи глаголи с различна семантика, голяма част от които съгласно предлаганата тук методика могат да бъдат отнесени към периферията на семантичното поле на съществуването. За пълното вътрешно структуриране на полето трябва отново да бъде приложен компонентен анализ, който да даде допълнителна информация за разширяването на изходната екзистенциална семантика и обогатяването ѝ с различни други семи. За разлика от посесивното значение, екзистенциалното не изразява отношение между две или повече същности, а приписва признака 'съществуване' на дадена субстанция. От друга страна обаче то е в пряка зависимост от локализацията, тъй като изразяването на съществуване в много случаи предполага и посочване на местонахождението на дадената субстанция. Така изразяването на съществуване без

посочване на локализация (т. нар. чиста или обща екзистенция (Nitsolova 1977: 79–80)) може да се разглежда като абсолютно ядро на семантичното поле, докато обогатяването на значението с локативна сема трябва да се схваща като част от разширеното ядро на полето – присъствието на локативна сема отслабва господството на екзистенциалната сема. За българския език абсолютното ядро на полето се запълва от безличната форма *има* (ЛСВ₂ на глагола), който е достатъчно обособен в семантично отношение от изходния посесивен ЛСВ₁ *имам*, така че го разглеждаме като отделен негов лексико-семантичен вариант (срв. теоретичната разработка на проблема за лексико-семантичните варианти у Ufimtseva 1974). Въз основа на това можем да определим глаголите, съдържащи едновременно екзистенциална и локативна сема, като запълващи разширеното ядро на семантичното поле на съществуването.

Същевременно подобно на посесивното, и за екзистенциалното семантично поле не може да бъде пренебрегнато съществуването на глаголи с двусемна семантична структура, при които втората сема, освен екзистенциалната, не е локативна, а каузативна или фазова (б. *създам, унищожя, закривя, запазя; появя се, изчезна*, ч. *vytvořit, zničit, zrušit, zachovat; vzniknout, zmizet*, р. *создать, уничтожить, закрыть, сохранить; появиться, исчезнуть* и др.), подобно на положението при посесивното семантично поле. По този начин структурата на разширеното ядро на екзистенциалното семантично поле се разпада на три части, където съжителстват три групи глаголи с двусемна семантична структура, при които втората сема, извън екзистенциалната, може да бъде различна – локативна каузативна или фазова. При това в ядрото на полето исторически се намесва глаголът *има*, който в българския език заема цялото абсолютно ядро на екзистенциалното семантично поле, но присъства и в разширеното ядро, в групата на глаголите с локативна като втора сема, където се конкурира със *съм* в зависимост от прагматичните условия – ±определеност.

2.1. Като ядрен за екзистенциалното семантично поле в началото на историческия период на славянските езици разглеждаме глагола **esse* (по Benvenist 1974), стб. *бъти*, б. *съм*, ч. *být*, р. *быть* в качеството му на основен и съдържащ само семата ‘съществуване’ в неграматичните си употреби. Веднага прави впечатление, че за старобългарския период тук преобладават употребите на *бъти* (1), както в абсолютното, така и в разширеното ядро на семантичното поле, подобно на установеното за съвременния чешки език.

(1) бѣаше же храмъ коумир’скъи ѿскони· нарицаѣмъи петасъ·/Супр. 53

В процеса на историческото развитие обаче семантичното развитие на глагола имѣти оформя втория негов ЛСВ, изразяващ екзистенциално значение. В старобългарската епоха той е още в зародиш, т.е. наблюдава се спорадична употреба на имѣти с екзистенциално значение (2). Ето един от малкото примери за това в Супрасълския сборник:

(2) пивѣнии рече. кѣждо своиѣ иматъ волѣ. что ѹбо тебѣ./Супр. 285

Зараждането на този тип употреби се осъществява на първо място в съчетанията с названия на абстрактни същности в ролята на посесум (2), където границата между притежание и съществуване по принцип не е отчетлива и представата за наличието (най-често) на душевни качества или способности у някого позволява да се употреби основният притежателен глагол за характеристика на одушевен субект (в ролята на посесор), като същевременно буди представата за съществуване на съответното качество у лицето, изразено с подлога (съвр. б. *имам съображения, той има качества, тя има много остър език*). По-нататъшното развитие на българския език показва нарастване на този тип употреби, свързани най-вече с означаване наличието на душевни или други абстрактни качества, или на материални обекти, които са всеобщо достояние (съвр. б. *там сега има празник*) и така постепенно се оформя екзистенциалното значение на *има* в българския език. В съвременния български, както се каза, той изцяло запълва абсолютното ядро на семантичното поле на съществуването.

Важно обстоятелство, което сродява екзистенциалното и посесивното семантично поле, е възникването в абсолютното ядро на специализирани глаголи за изразяване на съществуване – б. *съществувам*, ч. *existovat*, р. *существовать, бывать*. При това появата на специализирания глагол е ранна – засвидетелствано е още от ранната старобългарска епоха, когато тази функция е поета от итеративния корелат на БЪТИ – БЪВАТИ:

(3) идѣштем' же имѣ пѣтемь. по в'са мѣста быва'хъ знамения стѣимъ
василискомъ./Супр. 57

Пример (3) спада към разширеното ядро на екзистенциалното семантично поле. В съвременния български глаголът *бива/не бива* е вече с трансформирано значение и е част от семантичното поле на модалните глаголи.

Както в ранната епоха, така и в съвременния период специализираният глагол е дериват отново от *бъти*, с прозрачна словообразователна структура (в български и

руски), което е доказателство за силата и иманентния характер на екзистенциалната семантика при този корен. В съвременния чешки със специализирана функция се използва латински глагол, подобно на *disponovat* ‘разполагам с’ в семантичното поле на притежанието. Наличието и на двете латински заемки е свидетелство за силното влияние на латинския върху чешкия в периода на възникване на съвременната му книжовна норма и особено на нейния прототип от XVI в.

2.2. Като разширено ядро на екзистенциалното семантично поле може да се разглежда съчетанието от две специфични семи – екзистенциална с локативна и екзистенциална с каузативна или фазова. Въпреки известно сходство между каузативното и фазовото значение, при тяхното разграничаване изглежда целесъобразно да се предложи обособяване на трета група глаголи в разширеното ядро – онези, които съдържат едновременно екзистенциална и фазова сема. Аргумент в полза на това обособяване е различната синтактична структура, която поражда двата типа глаголи – при наличие на каузативна сема (напр. б. *създам*, ч. *stvořit*, р. *создать*) се появява пряко допълнение, докато при фазовите глаголи (напр. б. *появя се*, ч. *vzniknout*, р. *появиться*) няма условия за възникване на пряко допълнение.

При първата група, чиято семантична структура включва екзистенциална и локативна сема, присъствието на локативната сема е изцяло дискурсно обусловено и е в зависимост от състава не само на изречението, в което е употребен екзистенциалният глагол, но и на близкия му контекст. Съседните части на дискурса могат да създадат представата за местоположението на съществуващата субстанция дистантно, така че тя да присъства не като непосредствена съставяща, а контекстуално (4).

(4) и рече. иди *въ темьницѣ*. и *устрои ми на сѹтрия* ажѣ имаши знамениты
мѣжа нарицаемыа крѣстіяны/Супр. 135

Пример (4) илюстрира едновременно началната фаза на употреба на глагола имѣти с екзистенциална функция и дистантно обусловено присъствие на локативна сема. Това съчетание на семи му отрежда място в разширеното ядро на екзистенциалното семантично поле. Като специализиран за изразяване на съществуване в ранния етап от развитието на славянската книжнина може да бъде оценен глаголят *прѣбывати*, който до най-ново време в българския език изразява локализирано съществуване, и то с водеща роля на локативната сема в семемата (5), (6), б. *пребивавам*.

- (5) похѣливъ же крадѣшааго о несѣтости него. и наказавъ его не начинати
отъсеаи тацѣхъ татѣбинъ. ни прѣбывати о несѣтости. отпѣсти .
/Супр.103
- (6) и тако виноу бѣ прѣбывае *въстрѣсе* гни./Мат. 46

Още за старобългарската епоха можем да констатираме наличие на метафорична употреба при съчетанието с абстракции в ролята на локализатор (5), което се метафоризира, като се използват средствата за изразяване на конкретни физически действия и състояния. Абстракциите са исторически по-късни от назоваването на конкретни физически действия и изразяването им се опира на наличните вече по онова време в езика изразни средства за конкретно положение. Този начин на изразяване на съществуване има трайно място в историята на българския език и в по-късните векове, конкретно пример (6) е от XVI в., от Житието на Никола нови Софийски от Матей Граматик.

2.3. Освен разгледаните две семи обаче (локативната и каузативната), както отбелязахме, се наблюдава още значителен брой глаголи, при които **екзистенциалната се съчетава с каузативна или фазова сема**. Поради ограничения обем на този текст, ще го илюстрираме само с 2 примера.

- (7) Ала всички тия особености създаваха у шефовете му известно
недоверие в него./Дим. 493

Пример (7) засвидетелства един от най-разпространените каузативни глаголи за съществуване в български *създавам*.

- (8) – Аз, хегемоне, им казах, че ще рухне храмът на старата вяра и ще
бъде съграден нов храм на истината./Булг. 24; „Mluvil jsem o tom,
pane, že chrám staré víry se zhrouті a vyroste nový chrám pravdy.“/Bulg.21;
– Я, игемон, говорил о том, что рухнет храм старой веры и
создастся новый храм истины./Булг. 11

Пример (8) представя част от диалог от романа на М. Булгаков „Майстора и Маргарита“ и преводите му на български и чешки език, които добре илюстрират плавния преход между екзистенциалната и фазовата сема в структурата на глагола. Тук антонимите *рухнет* и *создастся* от оригинала означават край и начало на съществуването, което е отразено съвсем точно в чешкия превод (*zhrouті se, vyroste*). В българския превод обаче освен б. *ще рухне* като точно съответствие на оригинала имаме безличния пасив б. *ще бъде съграден*, предаващ р. *создастся*, като в преводното съответствие можем да

говорим за наличие на каузативна сема. В руския оригинал тя отсъства благодарение на възвратната форма на глагола, създаваща представата за некаузирано протичане на възникването. В невъзвратната си форма руският глагол иначе има сходна структура с българския си съответник, но в конкретния случай руският оригинал и българският му съответник попадат в различни части на разширеното ядро – руският в групата на екзистенциално-фазовите глаголи, а българският в екзистенциално-каузативните.

2.4. Периферия на екзистенциалното семантично поле. В зоната извън ядрото на екзистенциалното семантично поле е трудно да се отделят по-близки и по-далечни от ядрото зони, защото специфичният характер на съществуването не предполага натрупване на повече от две или три семи извън изброените по-горе. За сметка на това обаче тя обхваща значителна част от глаголната лексика благодарение на специфичната пресупозиция за съществуване, която възниква при много широк кръг глаголи от други семантични полета (срв. Mladenova 2016), както и в резултат на преносна употреба. Към този тип периферия за екзистенциалното семантично поле спадат голям брой например от глаголите в семантичното поле за сетивни възприятия (б. *вижда се, чува се, усеща се, звучи* и др., ч. *být vidět/slyšet/cítit, znít*, р. *видно, слышно, звучит*, като в руски глаголният корен е представен с предикативно име), за движение (б. *носи се, разнася се, нахлува, изплува, потъва, разхожда се*, ч. *přicházet, zvedat se, vznášet se, mihotat se, vycházet*, р. *нести́сь, вступать, приходиться, опускаться* и др.), за положение в пространството (б. *стои, виси, стърчи, изпъква*, ч. *stojí, leží, ční, přečnívá*, р. *стоять, возвышаться, лежать, сидеть* и др.), за властови отношения (б. *цари, господства*, ч. *panovat, vládnout*, р. *воцариться, господствовать*) и др., като в процеса на превода в сходни прагматични условия могат да настъпят размествания (напр. звуковите асоциации на б. *носи се, разнася се, нахлува* дават възможност да се използва глагол за сетивно възприятие и т.н.). Установяването на максималния възможен обхват на периферните екзистенциални глаголи изисква много широка ексцерпция, която да отчете условия за подобна употреба с максимален обхват. Основната част от тях за българския език са представени в работата на К. Иванова (срв. Ivanova 1978) въз основа на речникова ексцерпция.

3. Заключение

Компонентният анализ дава възможност за прецизно структуриране на глаголната семантика и позволява да се отделят различни семантични полета, в които да се открият несравнимо повече глаголи с даденото значение, отколкото се предполага на

пръв поглед. Досега с тази методика е проучено относително по-подробно само семантичното поле на притежанието, започната е работа и върху екзистенциалното семантично поле. С различна методика, но все пак с оглед на връзката между граматичната и семантичната страна на глаголната лексика са проучени полето на глаголите за движение (Trifonova 1982; Trifonova 1985;), на тези за положение в пространството (Stanisheva 2003; Trifonova 2008a; Trifonova 2008b), за сетивни възприятия (Stalyanova 2011) и до известна степен за говорене (Mladenova 2000). Допускаме, че оформянето по този начин на семантични полета с широк обхват може да допринесе за цялостно структуриране на речниковия запас, по-специално на глаголната лексика, която практически не е структурирана детайлно от гледна точка на лексикалната семантика. Особено интересни са периферните за всяко поле глаголи, които взаимодействат в рамките на няколко полета едновременно и дават широки възможности за създаване на нетрадиционни и експресивни средства за изразяване.

Библиография

- Arutyunova, Shiryaev 1983*: Arutyunova, Nina D. i Evgeniy N. Shiryaev. Russkoe predlozhenie. Baytiynauy tip. Moskva: Russkiy yazayk, 1983, 198 s. [*Арутюнова, Ширяев 1983*: Арутюнова, Нина Д. и Евгений Н. Ширяев. Русское предложение. Бытийный тип. Москва: Русский язык, 1983, 198 с.].
- Benvenist 1974*: Benvenist, Emily. Glagolay „bayty“ i „imety“ i ih funktsii v yazayke. – V: Obshtaya lingvistika. Moskva: Progress, 1974. [*Бенвенист 1974*: Бенвенист, Эмиль. Глаголы „быть“ и „иметь“ и их функции в языке. – В: Общая лингвистика. Москва: Прогресс, 1974].
- Ivanova 1978*: Ivanova, Kalina. Balgarskite glagolni leksemi s ekzistentsialna semantika i tyahnoto otnoshenie kam gramatikata. – Balgarski ezik 1978, 224–228. [*Иванова 1978*: Иванова, Калина. Българските глаголни лексеми с екзистенциална семантика и тяхното отношение към граматиката. – Български език 1978, 224–228].
- Mladenova 2000*: Mladenova, Margarita. Varhu leksikata na Nikodimovoto evangelie. – Acta palaeoslavica. T. 1. Ed. by M. Mladenova. Sofiya, Heron pres, 2000, 100–109. [*Младенова 2000*: Младенова, Маргарита. Върху лексиката на Никодимовото евангелие. – Acta palaeoslavica. T. 1. Ed. by M. Mladenova. София, Херон прес, 2000, 100–109].
- Mladenova 2008*: Mladenova, Margarita. Glagolat mít/imam/imety v prevodi mezhdru slavyanskite ezitsi (cheshki, balgarski i ruski). – V: V tarsene na smisala i invarianta. Sbornik v chest na prof. Dina S. Stanisheva. Sofiya: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2008, 249–266. [*Младенова 2008*: Младенова, Маргарита. Глаголът mít/имам/иметь в преводи между славянските езици

- (чешки, български и руски). – В: В търсене на смисъла и инварианта. Сборник в чест на проф. Дина С. Станишева. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008, 249–266].
- Mladenova 2016*: Mladenova, Margarita. Vizhdam, znachi sashtestvuva (upotreba na nespetsifichni glagoli s ekzistentsialna funktsiya v cheshkiya i balgarskiya ezik). – Sapostavitelno ezikoznanie XLI (2016), №1, 5–23. [*Младенова 2016*: Младенова, Маргарита. Виждам, значи съществува (употреба на неспецифични глаголи с екзистенциална функция в чешкия и българския език). – Съпоставително езикознание XLI (2016), №1, 5–23].
- Mladenova 2018*: Mladenova, Margarita. Semantika na pritezhatelnite glagoli v balgarskiya, cheshkiya i ruskiya ezik. Sofiya: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2018. 872 str. [*Младенова 2018*: Младенова, Маргарита. Семантика на притежателните глаголи в българския, чешкия и руския език. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2018. 872 стр.].
- Nitsolova 1977*: Nitsolova, Ruselina. Ekzistentsialni izrecheniya s glagolite sam i imam v balgarskiya i polskiya ezik. – V: Kategorie werbalne w języku polskim i bułgarskim. Materiały na konferencję naukową polsko-bułgatską w Warszawie 23–25.XI.1977. Warszawa, 1977, 77–89. [*Ницолова 1977*: Ницолова, Руселина. Екзистенциални изречения с глаголите *съм* и *имам* в българския и полския език. – В: Kategorie werbalne w języku polskim i bułgarskim. Materiały na konferencję naukową polsko-bułgatską w Warszawie 23–25.XI.1977. Warszawa, 1977, 77–89].
- Stalyanova 2011*: Stalyanova, Nadezhda. Verba percipiendi v balgarskiya i polskiya ezik, UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2011. [*Сталянова 2011*: Сталянова, Надежда. Verba percipiendi в българския и полския език, УИ „Св. Климент Охридски“, 2011].
- Stanisheva 2003*: Stanisheva, Dina. Ideite na N. Krushevski v prilozhenie kam leksikalnoto prostranstvo (Glagoli za polozhenie v slavyanskite ezitsi). – V: Slavistikata v nachaloto na NHI vek – traditsii i ochakvaniya. Sofiya, Sema RSH, 2003, 7–12. [*Станишева 2003*: Станишева, Дина. Идеите на Н. Крушевски в приложение към лексикалното пространство (Глаголи за положение в славянските езици). – В: Славистиката в началото на XXI век – традиции и очаквания. София, Сема РШ, 2003, 7–12].
- Trifonova 1982*: Trifonova, Yordanka. Za opozitsiyata IDA – HODYA v savremenniya balgarski ezik. – Ezik i literatura NHHVII (1982), № 4, 105–114. [*Трифонова 1982*: Трифонова, Йорданка. За опозицията *ИДА* – *ХОДЯ* в съвременния български език. – Език и литература XXXVII (1982), № 4, 105–114].
- Trifonova 1985*: Trifonova, Yordanka. Za semantikata na edna dvoynka glagoli v savremenniya balgarski ezik (yaham-yazdy v sapostavka s jeti-jezditi v cheshkiya ezik). – Slavistichen sbornik. Sofiya, BAN, 1985, 178–185. [*Трифонова 1985*: Трифонова, Йорданка. За семантиката на една двойка глаголи в съвременния български език (яхам-яздя в съпоставка с *jeti-jezditi* в чешкия език). – Славистичен сборник. София, БАН, 1985, 178–185].

- Trifonova 2008a*: Trifonova, Yordanka. Starite slavyanski prostranstveni glagoli v balgarskiya ezik. – Vav: V tarsene na smisala i invarianta. Sbornik v chest na prof. D. S. Stanisheva. Sofiya, Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“, 2008, 363–386. [*Трифонова 2008a*: Трифонова, Йорданка. Старите славянски пространствени глаголи в българския език. – Във: В търсене на смисъла и инварианта. Сборник в чест на проф. Д. С. Станишева. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2008, 363–386].
- Trifonova 2008b*: Trifonova, Yordanka. Starite slavyanski glagoli za polozhenie v savremenniya balgarski i cheshki ezik. – V: Slavyanite i tehните kontakti. Sofiya, 2008, 140–151. [*Трифонова 2008b*: Трифонова, Йорданка. Старите славянски глаголи за положение в съвременния български и чешки език. – В: Славяните и техните контакти. София, 2008, 140–151].
- Ufimtseva 1974*: Ufimtseva, A. A. Tipay slovesnykh znakov. Moskva: Nauka, 1974. 206 str. [*Уфимцева 1974*: Уфимцева, А. А. Типы словесных знаков. Москва: Наука, 1974. 206 стр.].